

## AKTYVUSIS IR PASYVUSIS GRAMATIKOS MINIMUMAS MOKANT UŽSIENIO KALBOS

Aleksandras Velička

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius

El. paštas: [vvka@vv.vtu.lt](mailto:vvka@vv.vtu.lt)

*Gramatikos mokymas nekalbinėje aukštojoje mokykloje turi ir praktinę, ir lavinamąją reikšmę. Praktiniai uždaviniai yra svarbiausi. Praktinę gramatikos mokymosi svarbą lemia tai, kad dėsningumų apibendrinamasis pobūdis palengvina kalbos mokymąsi. Šiame straipsnyje norima išaiškinti gramatikos reikšmę ir jos paskirtį receptyviuosiems, taip pat ir reproduktyviuosiems kalbinės veiklos rūšims mokyti. Metodikos tyrimai parodė, kad receptyviųjų ir reproduktyviųjų kalbinės veiklos rūšių gramatikos dalykai tam tikra prasme skiriasi. Todėl reikia skirti pasyviųjų ir aktyviųjų gramatikos minimumą. Aktyvusis gramatikos minimumas turi atitikti pagrindines bendrinės šnekamosios kalbos normas. Būtų galima išskirti du gramatinio minimumo pogrupius: 1) gramatikos dalykai, būdingi techniniam mokslo stiliui; 2) dalykai, paplitę bendrinėje šnekamojoje kalboje. Darbe aptariami ir pasyviojo, ir aktyviojo minimumo klausimai, pateikiami abu minimumai.*

**Reikšminiai žodžiai:** gramatikos minimumas, atrankos kriterijai, statistinė apskaita, receptyviosios ir reproduktyviosios kalbinės veiklos rūšys, būdingos gramatinės struktūros ir modeliai, lingvistinė statistika.

### Įvadas

Bendrinė gramatika konkrečioje kalboje apibūdina ir determinuoja jos struktūrą. Nagrinėjant gramatiką kalbos mokymo požiūriu, ji detalizuojama, išskiriami tam tikri gramatikos dalykai, remiantis dažniausiai dviem kriterijais:

- 1) tam tikro gramatikos dalyko dažnumas ir vartojimas šnekamojoje arba rašytinėje kalboje;
- 2) skyrimas jo aktyviajai ar pasyviajai gramatikai.

Bendrinės gramatikos detalizavimo būtinumas mokant užsienio kalbos šiuo metu yra neginčytinas dalykas. Deja, mokslinio tokio gramatikos dalijimo pagrindimo dar neturime.

Daugelyje darbų, nagrinėjančių užsienio kalbos gramatikos mokymą įvairaus profilio aukštosiose mokyklose, bandyta, išskiriant tam tikrus gramatikos objektus, remtis pirmuoju, t. y. nagrinėjamos kalbos gramatikos reiškinio dažnumu

(Benes 1986: 80; Hoffmann 1988: 270). Šiuo atveju mokomųjų dalykų atranka susiejama su jų prezentacijos problema.

Buvo stengiamasi detalizuoti gramatikos dalykus pasitelkiant gerokai geresnius ir rekomenduotinus kriterijus. Remiantis šiais kriterijais, kalbos sistemoje išskiriami jos posistemai, t. y. mikrosistemos. Tai ypač aktualu mokantis kalbos, nes padeda neutralizuoti interferenciją tarp sąveikaujančių kalbų.

Kiti autoriai, detalizuodami kalbos sistemą, itin svarbiu dalyku laiko dviejų gramatikos tipų sukūrimą: t. y. aktyviosios ir pasyviosios (Берман 1978; Шерба 1974: 112–131). Išsami pateiktų kalbos sistemos detalizacijos variantų analizė gali būti atlikta tik didelės apimties darbe. Mes tenkinomės tik pagrindiniais racionalių gramatikos dalykų atrankos mokomiesiems tekstams klausimais. Parašyta daug darbų, ku-

riuose nagrinėjami gramatinės medžiagos atrankos kiekybiniai rodikliai. Jais remiantis, autorių nuomone, atrinkta gramatikos medžiaga leistų realizuoti tokias kalbinės veiklos rūšis kaip skaitymą ir kalbėjimą. Šiuo atveju dažnumo, aktyvumo ir pasyvumo kriterijai tapatinami.

Šių darbų autoriai mano, kad duomenys, gauti analizuojant teksto gramatinių dalykų dažnumo kriterijus, yra lemiami atrenkant gramatikos dalykus, kurie turėtų būti įtraukti į mokomąjį minimumą, kita dalis – atmestina. Neneigdami kiekybinių atrankos kriterijų svarbos atrenkant gramatikos mokomuosius dalykus, bandysime, remdamiesi kalbos tyrinėjimais, parodyti, kokia neigiama įtaka gali būti mokomajam darbui, jeigu kiekybinių kriterijų gramatikos atrinkimo darbe laikysime vieninteliu dalyku.

Norėtume pasiremti V. Ostrouchovos (Острouчова 1980: 123) darbu, kuriame ji pateikia gramatikos minimumą specialybės literatūrai skaityti vokiečių kalba:

- Paprasti vientisiniai sakiniai.
- Prijungiamieji sakiniai.
- *Präsens, Imperfekt, Futurum Aktiv.*
- *Präsens, Imperfekt Passiv.*
- *Präsens, Passiv des Zustandes.*
- *Modalverben mit Infinitiv und Infinitiv Passiv.*
- Išplėstinis pažymynys.
- *Partizip I mit zu.*
- Dalyvių grupės.
- Bendraties grupės.
- Bendraties grupė *um ... zu.*
- *Haben, sein + zu + Infinitiv.*
- *Sich lassen + Infinitiv.*

Autorius mano, kad iš modalinių veiksmažodžių užtenka paimti tik *können, müssen, sollen*.

Deja, siūlomos autorės rekomendacijos atrinkti gramatikos dalykus skaitymo tikslams gerokai skiriasi nuo to, ką siūlo kiti mokomųjų priemonių mokslinei-techninei literatūrai skaityti ir versti autoriai. Šiose mokymo priemonėse taip pat vyrauja tokie gramatikos dalykai kaip konjunktyvas, parodomieji įvardžiai, nuolaidos šalutiniai sakiniai, veiksmažodžiai *scheinen, brauchen* su bendratimi ir kiti dalykai.

Galima būtų daryti išvadą, kad empirinės srities atstovai savo stebėjimuose ir išvadose daro klaidų ir kad straipsnio autorė yra teisi pateikdama savo duomenis. Tačiau mūsų tyrimas iš dalies paneigė straipsnio autorės prielaidas, kad dažnumo kriterijus yra vienintelis ir lemiamas atrenkant gramatikos dalykus mokomiesiems tikslams.

### Tiriamąo darbo analizė

2003 m. rudens semestru VGTU Verslo vadybos fakultete trečio kurso studentams buvo pateikti versti specialybės tekstai. Eksperimente dalyvavo 75 studentai, kuriems buvo pateikta 150 tekstų. Vidutinė teksto apimtis 850–900 spaudos ženklų. 2004 m. pavasario semestru įstaigų vadybos antrojo kurso studentams buvo pateikta verst 100 tekstų. Studentų skaičius – 56. Teksto apimtis – ta pati. Eksperimento tikslas buvo patikrinti studentų žinias, mokėjimus ir įgūdžius verčiant specialybės tekstus pasirenkiant baigiamajam egzaminui. Svarbiausia buvo nustatyti, kokie gramatikos dalykai studentams verčiant tekstus yra sunkiausi. Studentų darbų analizė parodė tokius rezultatus. Jie pateikiami lentelėje.

Lentelės skaičiai rodo, kad mūsų rodikliai iš dalies nesutampa su V. Ostrouchovos duomenimis. Paprastas vientisinis sakiny (jis yra autorės gramatinio minimumo sąrašė, kuris buvo sudarytas pagal dažnumo kriterijų, teikia skaitant 5 % klaidų, o neįtraukti į minimumą parodomieji įvardžiai anaforinėje funkcijoje ir konjunktyvas verčiant specialybės tekstą sudaro 63 % ir 52 % klaidų.

Iš to galima daryti išvadą, kad dažnumo kriterijaus neužtenka atrenkant gramatikos minimumą mokomiesiems tikslams. Jis turėtų būti papildytas kitais, adekvatesniais, kriterijais. Matyt, bendrasis ieškomasis, kriterijus turėtų būti paties gramatikos reiškinių reikšmė minimaliame kontekste, t. y. sakinyje. Tačiau, laikantis šio požiūrio, į gramatikos minimumą turi būti įtraukti beveik visi dalykai, nes ne-

## Studentų darbų analizės rezultatai

Eil. Nr.	Gramatinė tema	Bendrasis gramatikos dalyko skaičius tekstuose	Klaidų skaičius	Klaidos procentais
1	Parodomieji įvardžiai nominatyvineje funkcijoje	99	63	63
2	Konjunktyvas	128	67	52
3	Atžvilgio kilmininkas	41	21	51
4	Būdvardžių ir prieveiksmių aukščiausiasis laipsnis	99	41	40
5	Būdvardžių ir prieveiksmių aukštesnysis laipsnis	284	121	38
6	Konstrukcijos <i>haben, sein + Inf.</i> Beasmenis pasyvas	113	44	37
7	Išplėstinis pažymynis	50	17	34
8	Išskirtinės dalyvio grupės	480	163	35
9	Veiksmažodžių valdymas	64	18	28
10	Konstrukcija <i>sein + Partizip II</i> galininkinio veiksmažodžio	559	152	27
11	Konstrukcija <i>zu + Partizip I</i>	175	46	26
12	Veiksmažodis <i>es</i> ir jo vartojimas	43	10	23
13	Konstrukcija <i>sich lassen + Infinitiv</i> Bendraties grupės	228	40	17
14	Pažymio šalutiniai sakiniai	74	13	17,5
15	Prijungiamieji sakiniai (išskyrus pažyminio)	220	32	14
16	<i>Passiv</i>	556	77	13,8

relevantiškųjų požymių šiuo atveju yra nedaug ir gramatikos dalykai, kuriuos jie apibūdina, yra paradigmų sudedamosios dalys ir jų eliminuoti iš visumos negalima. Tokiu atveju atrodytų, kad gramatinis minimumas sutampa su maksimumu. Išvada peršasi paradoksali. Tačiau dalykas yra tas, kad ir pats klausimas dėl gramatinio minimumo ir maksimumo, skirtų „receptyviam“ išmokimui, yra ne visai korektiškas. Norint visiškai suvokti gaunamą informaciją, būtina mokėti gramatikos dalykų visumą. Todėl galima kelti klausimą dėl kiekvieno gramatinio dalyko „lyginamojo svorio“, kuris determinuojamas daugeliu veiksnių, kuriuos norėtume trumpai aptarti.

1. Jeigu studijuojamosios kalbos ir gimtosios kalbos formos arba konstrukcijos sutampa, tuomet jų „lyginamasis svoris“ mažėja. Pvz., esantys V. Ostrouchovos sąrašė paprasti vientisiniai sakiniai savo struktūra paprastai sutampa su gimtosios kalbos sakiniiais, todėl nereikia specialaus mokymo.

2. Kurios nors užsienio kalbos gramatikos formos reikšmės visiškai identifikavimas, remiantis gimtosios kalbos forma, mažina jos „lyginamąjį svorį“. Pvz., visos vokiečių kalbos pasyvo formos yra verstinės iš *Präsens* laiko, todėl pastarajam išmokti reikia intensyviaus mokymosi.

3. Tai, kad užsienio ir gimtojoje kalboje yra panašių arba anoniminių gramatinių formų, didina jų „lyginamąjį svorį“, nors šios gramatinės formos rečiau pasitaiko tekstuose. Pvz., konjunktyvo formos, neturinčios tik joms būdingų požymių, būna rimta prielaida atsirasti interferencijai, todėl jų reikia intensyviai mokytis.

4. Diskretinės nevienalytės gramatinės konstrukcijos taip pat turi didesnį „lyginamąjį svorį“. Pvz., būtinumo, privalumo reikšmė konstrukcijose *sein + zu + Infinitiv* arba *haben + zu + Infinitiv*, išreiškiami pavieniais tam tikra tvarka išdėstytais elementais, reikalauja gerokai daugiau pastangų jas išmokti. Tai parodė tyrimai. Mūsų pateiktoje lentelėje konstrukcijoms *haben, sein + zu + Infinitiv* tenka 37 % klaidų, visoms bendra-

ties konstrukcijoms, kurių pagrindinė reikšmė reiškia kompaktiška grupe ir dar vienu elementu – *um, statt, ohne*, tenka tik 10 % klaidų.

5. Kai gimtojoje kalboje nėra užsienio kalbos dalyko, yra didesnio jo „lyginamojo svorio“ priešastis, pvz., veiksmožodžio reikšmė sąlygos šalutiniame sakinyje be jungtuko.

6. Mokomojo dalyko formos informatyvumas yra labai svarbus jo lyginamojo svorio veiksnys.

7. Pvz., vokiečių kalbos būdvardžių ar prieveiksmių galūnės daugeliu atvejų yra raktas atpažinti išplėstinę pažyminį.

8. Gramatikos dalykų prezentacijos būdai ir metodai (gramatinių posistemių sudarymas, algoritmų sukūrimas ir t. t.) – gali būti kitos tyrimo temos.

Receptyvusis gramatinis minimumas nagrinėjamas daugelyje lingvistikos ir metodikos darbų. Deja, aktyvusis gramatikos minimumas tiriamas kur kas menčiau. Daugelyje darbų aprašomi sintaksės modeliai, jų mokymosi metu atsirandantys sunkumai ir mokymosi tvarka. Toks neadekvatus aktyvaus gramatikos minimumo traktavimas, mūsų nuomone, atsiranda dėl dvejojo ir skirtingo požiūrio į šnekamosios kalbos gramatikos mokymą: mokymas tik naudojant tipinius pavyzdžius, šablonus, struktūrų modelius; mokymas pasitelkiant taip pat paradigmaticos sąsajas. Pirmuoju atveju turėtinas galvoje tam tikras sintaksės struktūrų nustatytos apimties bendravimo procese minimumas.

Laikantis antrojo požiūrio, numatyta pakankama bendravimui konkrečioje situacijoje gramatinių dalykų visuma. Tačiau ši visuma iš esmės skiriasi nuo pirmosios.

Mokslininkai metodininkai, pritariantys pirmajam požiūriui, praktiniam darbui davė daug daugiau gerų dalykų lyginant su antrojo požiūrio atstovais; užtektų paminėti M. Palmerio arba Č. Frizo darbus.

Mūsų katedrų daugiametė praktika parodė, kad nekalbinės aukštosios mokyklos vadovėlių autoriai turėtų laikytis antrojo požiūrio. Nekalbinės aukštosios mokyklos programa kaip galutinį mokymo tikslą numato išmokyti gebėti skaityti ir

suprasti specialybės literatūrą ir kalbėti specialybės bei buitines temomis. Todėl, jeigu laikytumės pirmojo požiūrio, privalėtume turėti du skirtingus gramatikos kursus. Vieną – skaityti ir suprasti sudėtingus mokslinius-techninius tekstus ir orientuotą į kalbos paradigmaticą, nes, norint teisingai atpažinti gramatines konstrukcijas, svarbūs pirmiausia formalūs požymiai. Antrasis gramatikos kursas būtų orientuotas į kalbos sintagmaticą ir turi turėti nustatytą sintaksės modelių kiekį.

Žinoma, toks gramatikos sudvejinimas negalimas tik dėl to, kad bet kurio dalyko mokymasis vienu metu, prisilaikant dviejų susipriešinančių požiūrių, kalbos mokymo metodikos požiūriu neleistinas.

Apibendrinami mūsų samprotavimus, manome, kad, sudarant aktyvųjį gramatikos minimumą, reikėtų laikytis antrojo požiūrio. Pagrindinis atrankos kriterijus, mūsų nuomone, turėtų būti gramatikos dalyko svarba generuojant ir realizuojant bendravimo situaciją ir tam tikras frazes. Iš to galime daryti svarbią išvadą: jeigu klaidos, vartojant gramatikos reiškinį, pažeidžia komunikacijos proceso struktūrą ir jo prasmę, toks gramatikos dalykas, be abejonės, įtrauktinas į aktyvųjį gramatikos minimumą. Kitas svarbus momentas: jeigu sudarant konkretų pasakymą yra keletas sinonimiškų kalbos dalykų – mokymo tikslams parenkamas ne toks sudėtingas ir sunkus.

Remdamiesi anksčiau minėtais ir analizuotais teiginiais, siūlytume į aktyvųjį vokiečių kalbos gramatikos minimumą įtraukti šiuos dalykus:

- Artikelio linksniavimą.
- Daiktavardžių daugiskaitos sudarymą.
- Būdvardžių laipsniavimą.
- Įvardžius (visus).
- Prielinksnius.
- Veiksmožodžių *Indikativ* laikų formų sudarymą (išskyrus *Plusquamperfekt*).
- Veiksmožodžių valdymą.
- Skaitvardžius.
- Sujungiamuosius jungtukus.
- Modalumo raiškos priemonės (Imperativ, modaliniai veiksmož. ir kitos priemonės).

- Neigimą reiškiančius žodžius ir priemones.
- Žodžių tvarką paprastame vientisiniam sakinyje.

Aktyvaus gramatikos minimumo dalykai mokymo procese turi būti išmoktini itin gerai, pasiekiant jų savaiminio vartojimo šnekamojoje kalboje lygį. Tam reikia daug produktyvią kalbinę veiklą laiduojančių pratimų, kurie ugdo adekvačius mokėjimus ir įgūdžius.

Reikalingų pratimų kiekis ir jų pobūdis įtvirtinant gramatikos dalykus – vienas iš pagrindinių aktyvaus ir pasyvaus gramatikos minimumo atskyrimo kriterijų. Studentai privalo turėti aiškia užsienio kalbos gramatikos mokymosi sampratą, tačiau vieni dalykai, atsižvelgiant į tam tikrus pratimus, išmoktini receptyviai, t. y. pasyviai, kiti produktyviai – atliekant skirtingus išmokymo pratimus.

Studentams pateikiant naujus gramatikos dalykus, išskirtini trys iš jų, kurie yra būtinas mokomojo darbo komponentas. Tai: 1) naujojo dalyko pateikimas; 2) supratimo kontrolė; 3) pirminiai pratimai naujam dalykui atpažinti arba jam pakartoti. Šnekamosios kalbos pirminiai pratimai yra diskursyvaus pobūdžio: žinant gramatikos dalyko reikšmes ir jo vartojimo galimybes, sudaromi elementarūs pasakymai.

Supažindinimas su naujuoju gramatikos dalyku pradėtinamas nuo gramatikos reiškinio aiškinimo, kad tolesnis darbas galėtų remtis naujosios gretutines formos reikšmės išmanyimu. Gramatinė medžiaga gali būti studentui pateikiama 1) kaip taisyklės; 2) kaip modelis; 3) derinant taisyklės ir modelius; 4) glausta žodine forma. Taisyklės turėtų būti trumpos, lakoniškos, aiškios, orientuojančios studentą į galutinę tikslą, t. y. į gramatinio dalyko vartojimą šnekamojoje kalboje arba jo atpažinimą ir susiejimą su reikšme skaitant arba klausantis kalbos.

## Išvados

1. Mokant gramatikos, kalbinė receptija ir reprodukcija yra du skirtingi dalykai. Pirmuoju

atveju – tai gramatikos dalyko identifikavimas ir siejimas su teksto elementų reikšme. Antruoju atveju – išmoktų dalykų aktualizavimas, t. y. naudojimas naujoje situacijoje, turinio formaliai formai realizuoti.

2. Kalbos receptijai ir produkcijai realizuoti reikalingi skirtingi gramatikos dalykai. Jie turėtų būti atrinkti laikantis esamų atrankos kriterijų: receptyviajam minimumui – dalyko dažnumas ir jo vartojimas vienintelio ar kito kio pobūdžio tekstuose. Pagalbinis kriterijus būtų gramatikos dalyko sunkumo laipsnis, t. y. klaidų kiekis jį atpažįstant girdimajame arba rašytiniame tekste. Aktyvaus minimumo atrankos kriterijus yra gramatikos dalyko svarba generuojant ir realizuojant bendravimo situaciją ir tam tikras frazes.
3. Pasyviam ir aktyviam minimumui išmokti reikia specialių pratimų, kurie abiem atvejais gerokai skiriasi. Pirmuoju atveju vyrauja kalbos receptija, antruoju – reprodukcija.

## Literatūra

Benes, E. 1986. „Syntaktische Besonderheiten der deutschen wissenschaftlichen Sprache“, in *Deutsch als Fremdsprache*, 3: 80–87.

Hoffmann, L. 1988. „Probleme der linguistischen Fundierung eines modernen fachbezogenen Fremdsprachenunterrichts“, in *Probleme der strukturellen Linguistik*. Leipzig, 270.

Берман, И. 1978. *Проблемы пассивной грамматики*. Докторская диссертация. Москва, 468.

Щерба, П. 1974. *Преподавание иностранных языков в средней школе*. Москва: Просвещение, 112.

Остроухова, В. 1980. „Статистические данные для отбора грамматического минимума, необходимого при чтении литературы по специальности в неязыковом вузе“, в кн. *Иностранные языки в высшей школе*. Москва: Просвещение, 123.

## ACTIVE AND PASSIVE MINIMUM OF GRAMMAR IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Aleksandras Velička

*In this article the problem of active and passive minimum of grammar is analysed alongside with the questions relevant to this problem: the aspects of selection of grammar material, its presentation, teaching, consolidation and realization in communicational process. The author, while analysing students mistakes, states that the main criteria for selecting passive minimum of grammar must be the frequency of the subject and the possibilities of its usage in a definite text. The main factor for choosing active grammar minimum is communicative value of grammar. In the article it has been stated that different grammar exercises are needed for receptive and reproductive learning. The possibilities of grammar material presentation, consolidation and realization in a concrete situation are also touched on in the article.*

**Keywords:** minimum of grammar, selection criteria, statistical record, types of linguistic activity, grammar patterns, linguistic statistics.

*Įteikta 2006-01-16; priimta 2006-02-22*